

”Ni har säkert råd att bjuda på buffé” –Om dramatiseringen av ekonomisk kultur på bolagsstämmor

Alexander Paulsson, Henrik Rahm, Niklas Sandell och Peter Svensson har studerat bolagsstämman som ett kulturfenomen. Denna artikel bygger på den nyligen publicerade boken ”Bolagsstämman – ritualer, kultur, normer och språk” i vilken börsnoterade företags bolagsstämmor tolkas som betydelsefulla ekonomiska ritualer.

Text: **Alexander Paulsson, Henrik Rahm, Niklas Sandell och Peter Svensson**



EMTIO MINUTER IN på stämman inleds frågestunden där aktieägarna ges möjlighet att ställa frågor till i huvudsak verkställande direktör och styrelseordförande. Som tredje frågeställare tar en – vad som förefaller vara

något upprörd – aktieägare till orda och föreslår med eftertryck att bolaget borde överväga en något flottare bjudning än endast kaffe och muffins. Han avslutar sin framställning med: "Ni har säkert råd att bjuda på buffé. Tack". Detta exempel är en illustration av att en bolagsstämma inte bara är en välregisserad, fullständigt förutsägbar tillställning, där rationella aktörer fattar kloka beslut. Såväl inom ramen för stämmans välregisserade delar, som inom de något mindre väl förberedda (typiskt sett frågestunden), händer saker som illustrerar att bolagsstämmor inte endast är situationer för informationsutbyte och ansvarstagande. De är även betydelsefulla kulturella ritualer. Under dessa årligt återkommande ritualer genomförs symbolladdade handlingar genom vilka kulturella föreställningar skapas, vidmakthålls och ibland, om än mer sällan, utmanas. Sociala roller manifesteras, idéer om företag och företagande accentueras och maktrelationer etableras.

Ekonomi och kultur

Ekonomi handlar om så mycket mer än pengar och räkneövningar; det handlar om *kultur*, det vill säga föreställningar, värdesystem, praktiker och ritualer som vi förvisso inte alltid är medvetna om men som har en stor betydelse för hur vi upplever världen. Ekonomi är en viktig beståndsdel i kulturen och

bidrar till att forma människors värderingar, tankar, drömmar och attityder. Kultur består till en stor del av sådant vi inte riktigt känner till att vi vet, såsom tysta regler och outtalade manuskript för hur vi ska bete oss i samvaro med andra och för hur vi ska tänka och känna. Många gånger saknar vi ett språk för att tala om den eller de kulturer vi är en del av. Vi tar kulturen för given och "upptäcker" den kanske först när någon bryter mot viktiga kulturella normer. Ett bra exempel är normer om det sociala rummet. När någon invaderar vår personliga sfär och kommer för nära på bussen eller på tunnelbanan känner vi av detta direkt. Även om vi har svårt att verbalisera normbrottet vet vi (utan att egentligen veta att vi vet) att någon står för nära. Vi upplever ett obehag. Det finns ingen skriftlig manual som beskriver var gränserna för vår personliga sfär i kollektivtrafiken går, utan dessa gränser mellan "för nära" och "på lagom avstånd" är kulturell kunskap, ofta inlärd sedan tidig barndom.

Ritualer

I ekonomi är ritualer viktiga för att upprätthålla kulturella värderingar och föreställningar. Det finns många ritualer som strukturerar människors vardagsliv och som har en betydelsefull funktion för social stabilitet och ordning, såväl religiösa (dopet, vigseln och begravningen), som sekulära (födelsedagen, studentexamen, söndagsmiddagen och julklappsutdelningen). Ritualens manuskript är väl känt för oss och vi kan spela med – om och om igen.

En ritual är en social praktik som är avgränsad i tid och rum. Den har en symbolisk funktion i en viss kultur genom att den kommunicerar och vidmakthåller en kulturell gemenskap, centrala värderingar och trosföreställningar. En ritual följer ett på förhand givet mönster och repeteras med jämna mellanrum.

Den intensifierar och dramatiserar sociala relationer, som i ritualen omförhandlas och reproduceras. Den globala finansiella ekonomin är för många en abstrakt idé. Det är svårt att skapa sig en konkret bild, annat än metaforiskt, av hur en global finansiell "marknad" ser ut och fungerar. En av ritualens funktioner är att konkretisera – och dramatisera – abstrakta idéer för människor i deras konkreta livsvärldar. Utan repetitiva konkretiseringar förblir abstraktionerna just abstraktioner: svårgripbara och obegripliga.

Ritualer skapar förutsägbarhet. Formen och innehållet i ritualen är i stort samma år efter år. Den invigde riskerar inte att ställas inför någon större överraskning, åtminstone inte utanför ritualens ramar. Sociala identiteter, roller och gemenskaper reproduceras och stärks genom ritualen, vilket skapar ordning och stabilitet. Detta är en av poängerna med ritualer; igenkänning skapar stabilitet och kontinuitet i livet, när allt annat i världen snurrar väl fort. På så vis har ritualer en stabiliserande funktion i samhället. Detta gäller även bolagsstämmor. Med några få undantag vet man vad man kan förvänta sig när man besöker en bolagsstämma. Det sker få oväntade händelser. Delvis är detta en konsekvens av att stämman är reglerad, men det är också en effekt av outtalade normer för och förväntningar på hur man ska bete sig på en stämma (intressant nog är det som av många betraktas som stämmans huvudnummer – VD-talet – en oregerad praxis).

Spektakel

En bolagsstämma kan betraktas som ett slags spektakel. Deltagarna på stämman spelar sina roller, med mer eller mindre stor inlevelse. Dramat leds med fast hand av stämmans ordförande utifrån ett på förhand fastställt manuskript som är nära nog identiskt från stämma till stämma. I nutida språkbruk ges ordet spektakel ofta en negativ konnotation, i meningen förvirrad eller förgälsäckande tillställning som väcker åtlöje. Här ska spektakel emellertid förstås som en särskild form av social situation, där situationen ser verklig ut men i en praktisk betydelse inte äger rum på riktigt. Spektaklet har symbolisk betydelse, men något konkret sker egentligen inte.

Det ceremoniella öppnandet av New York-börsen (NYSE) är ett exempel på ett spektakel. Varje morgon klockan 9.30 ringer en kändis den historiska klockan som för att sätta i gång handeln. Medan företagsledare och media samlas runt det som marknadsförs som "den största scenen" i historien förblir handelsgolvet tomt. Under tiden genomförs troligen de första högfrequensordena innan ekot av klockringningen tystnat. Trots att den är helt elektronisk är öppningen av börsen en iscensatt, i hög grad medierad händelse, en konkret reproduktion av finansiell kapitalism. Det

var länge sedan den faktiska försäljningen och köpen av aktier skedde på golvet, men de flesta minns bilder av mäklare i västar i en ogenomtränglig ljudkulis av högljudda röster, och ett handelsgolv täckt av papperslappar. I dag sker köp och försäljning av aktier någon annanstans, i virtuella former, men spektaklet öppnandet av New York-börsen lever vidare som en central företeelse genom vilken det abstrakta konkretiseras.

En bolagsstämma är också en iscensättning av idéer, föreställningar och normer – ett spektakel. De stora besluten har fattats redan tidigare, kanske inte formellt men i varje fall i praktisk mening. På bolagsstämman dramatiseras ideologier, värdesystem och föreställningar om världen, som genom spektaklet synliggörs för alla dem som är på plats där och då. När till exempel aktieägarna röstar så dramatiseras en viktig föreställning om publika bolag, nämligen att bolagen ägs och kontrolleras av aktieägarna, som ett kollektiv. De viktiga och stora besluten har redan fattats av storägarna, men det hindrar inte att småägarna villigt och med stor inlevelse deltar i omröstningarna på stämmorna – som om de faktiskt hade något att säga till om, som om de kunde påverka utfallet. Beslut kan fattas när som helst, och ofta fattas de innan själva stämman äger rum, även om de i juridisk mening formaliseras på stämman. Deltagarna bidrar på så vis gemensamt till att upprätthålla idén om att bolaget är ett kollektivt projekt, och i ett sådant är det viktigt att alla drar sitt strå till stacken. Att avge sina röster är nästan en principiellt viktig handling, även om det betyder väldigt lite, eller inget alls, för utfallet. Stämman bidrar på det viset till att skapa bilder av medbestämmande, inflytande, individens betydelse, samhörighet och maktfördelning.

Känslor

Bolagsstämman är ett ypperligt exempel på betydelsen av känslors roll i ekonomin. Ekonomi handlar inte bara om kallsinnig rationalitet och förnuft, utan minst lika mycket om individuella och kollektiva känslor. Känslor av hopp, rädsla, trygghet och spänning är centrala emotioner i ekonomi. Utan dessa känslor är det svårt att tänka sig ekonomiska beslut, åtminstone inte så länge det är människor som fattar besluten.

En viktig känsla i ekonomiska sammanhang är känslan av allvar, seriositet och viktighet. De ritualer som bygger upp en bolagsstämma kan ses som en intressant spänning mellan å ena sidan ritualens lekfullhet – där vissa för kapitalismen relevanta föreställningar och normer "leks fram" – och å andra sidan det allvar som genomsyrar stämman.

Under bolagsstämmor förekommer ett antal allvarsmarkörer som påminner om att det vi bevittnar (eller deltar i) är en seriös verksamhet. Ett exempel

på en sådan allvarsmarkör är den incheckningsritual som äger rum innan själva stämman inleds. Incheckningen fyller olika funktioner. För det första – den kanske mest konkreta funktionen – genomförs en kontroll av deltagarnas identiteter och inbjudningskort, så att inga obehöriga ska kunna närvara. För det andra är incheckningen ett sätt att fastställa ”vilka aktier” som är närvarande, det vill säga ett praktiskt sätt att upprätta en röstlängd. Men incheckningen har även en symbolisk betydelse. Intrycket av exklusivitet förstärks, och om man av någon anledning skulle ha misstagit stämman för en offentlig tillställning så grusas denna villfarelse. Incheckningen signalerar seriositet och viktighet.

Ansiktsuttrycken och de strama kroppsrorelserna är kanske dock de mest slående icke-verbala uttrycken för känslor av allvarsamhet. Ledande representanter för företaget ger ett samlat, kanske till och med bistert, intryck. Det vilar något som påminner om en sakral stämning, eller åtminstone en högtidlighet, över tillställningen. Även estetiska allvarsmarkörer förekommer. Den traditionella klädkoden – mörk kostym, ljus skjorta och slips respektive dräkt och blus – fungerar som en sorts vedertagen uniform. Den blir en effektiv symbol för det viktiga arbete som ska utföras på stämman. Pengar är viktigt i den här världen; om det råder ingen som helst tvekan.

Podiet där stämmans ordförande, styrelseordförande, verkställande direktör och bolagsjurist (eller annat juridiskt biträde) tar plats är en symbol för en slags upphöjd, och personifierad, makt. Det är en symbol som förekommer även i andra sammanhang, såsom domarens placering under en rättegång, lärarens plats vid katedern eller prästens i predikstolen. Det finns inte något utrymme för reflektioner eller diskussioner om de maktrelationer som råder under stämmorna. Detta är en utsagd och accepterad ordning. De maktrelationer som strukturerar bolagsstämman skapas och återskapas genom de interaktioner som äger rum.

Även på en bolagsstämma kan det förstås finnas ett visst utrymme för skämt och skratt. Givet den annars relativt tråkiga och manusstyrda dramatisering som äger rum krävs inte mycket humor för att få deltagarna att dra på munnen. Men det är normalt en humor med stora begränsningar. Bolagsstämman är en seriös tillställning. Det går inte att skämta bort. Det är allvaret som definierar situationen. Det finns en förväntan om att stämman ska vara korrekt och att protokollet ska följas till punkt och pricka. Dramaturgin förutsätter att de som för dramat framåt gör så under behärskade former, allt för att inte riskera att skänka ett löjets skimmer över stämman.

Allvaret, de behärskade gesterna och det formella språket är alla uttryck för den emotionella organisering som präglar bolagsstämmor. Att pratet stundtals

är i det närmaste helt manusstyrt bidrar till denna upplevelse av korrekthet. Pengar och affärer skojar man inte bort. Allvar signalerar stabilitet, mognad och förutsägbarhet. Och om du upplever bolagsstämman som lätt plågsam kommer ju belöningen senare, i form av utdelning.

Nostalgi

Ekonomi inbegriper så mycket mer än känslolokala och rationella avvägningar och beslut. Den globala ekonomin är svårgripbar och kan ibland te sig skrämmande. Gränser vi har vant oss vid har suddats ut. Allt upplevs gå mycket snabbare än tidigare. Nyheter och rykten förmedlas och måste tolkas blixtsnabbt. I denna flytande tillvaro fungerar bolagsstämmorna som ritualer vilka på ett till synes paradoxalt vis dramatiserar en form av stabilitet. De håller liv i en gammaldags föreställning – möjligen en förlegad fantasi – om kapitalismen och företagandet. Bolagsstämmorna fungerar som en slags nostalgiritual som förmedlar och vidmakthåller nostalgiska drömmar om ägande och företagande.

Nostalgi ska här förstås som en längtan efter det som en gång varit och som symboliserar trygghet och stabilitet. Nostalgin bygger på så vis på en längtan efter något som har gått förlorat och som man längtar tillbaka till. Men nostalgi är även en viktig kulturell företeelse som kan vara betydelsefull för att skapa mål och mening i vardagen. I nostalgin finns en möjlighet att vända sig mot det förflutna (eller fantasier om det förflutna) för att hålla kvar i något som har gått förlorat i samtiden. Även om nostalgin ibland kan göra oss motsträviga till att acceptera samhällsförändringar kan den ha en viktig kulturell betydelse. Såsom en del av ett kollektivt medvetande kan nostalgi bidra till att vidmakthålla goda värderingar som riskerar att dö ut i samhället. Nostalgin kan ibland vara en motkraft till ett starkt yttre förändringstryck, genom att erbjuda en känsla av kontinuitet och sammanhang när allt annat i samhället upplevs som fragmenterat och i sönderfall.

En historisk koppling mellan grundaren av ett företag och någons hemstad kan som ett exempel vara en viktig anledning till att någon valt att köpa andelar i bolaget. En riktigt hårdnackad ekonom kanske skulle mena att detta är en irrationell och känslostyrd bevekelsegrund som inte har någon plats i ekonomiskt beslutsfattande. Det vore emellertid synd att diskvalificera denna typ av nostalgiska berättelser. Nostalgiberättelserna spelar en viktig roll i ett slags återvinnande av det som har gått förlorat i den globaliserade finanskapitalismen. Det kan handla om lokal förankring. Eller om industriföretaget som något mer än en pengamaskin. Eller så är det en fantasi om en svunnen tid då de lokala företagen spelade en viktig roll i det konkreta samhällsbygget.

”Allvaret, de behärskade gesterna och det formella språket är alla uttryck för den emotionella organisering som präglar bolagsstämmor.”

Konkretiseringar av ägandeförhållanden och beslutsprocesser som tydliggör ägarstrukturen i bolaget kan även fungera som ett slags nostalgiska ritualer. De påminner om en svunnen tid före automatiseringen, före digitaliseringen och före den globaliserade kapitalismen, en tid då det var lättare att överblicka vem som ägde en fabrik eller ett bolag, när direktören bodde i direktörsvillan bredvid fabriken och när beslut fattades i stora samlingslokaler.

Det vore synd att vifta bort nostalgi som en irrationell eller alltigenom bakåtsträvande inställning till förändring och utveckling. I vissa sammanhang kan nostalgiska drömmar och fantasier ha stor betydelse för att bevara värderingar i oroliga och flyktiga tidevarv. Nostalgi ger oss trygghet och kan ibland bidra till att ge hopp inför framtiden. Genom bolagsstämman som en årligt återkommande ritual erbjuds aktieägarna en möjlighet att återuppleva eller återuppliva minnen, berättelser och värden från förr – minnen, berättelser och värden som kanske aldrig kommer tillbaka.

Tidevarv komma, tidevarv försvinna

Inte endast konungen vänder blad när han vill lägga det förflutna bakom sig, utan så även aktieägaren. Våren är en tid då förra årets böcker stängs och nya öppnas. På så vis kan stämman ses som ett exempel på en speciell typ av ritual, nämligen övergångsriten (*rite de passage*).

Övergångsriter är ofta religiösa, till exempel dop, vigsel och begravning. I dopet ritualiseras ingåendet i det som den kristna kyrkan ser som Guds gemenskap. Övergången som sker i dopet är övergången från mörker till ljus. ”Jag är världens ljus. Den som följer mig ska inte vandra i mörkret utan ha livets ljus” (Johannesevangeliet 8:12). Vigseln är en övergång från ogift till gift, medan begravningen är en övergång, eller återgång, till det människan en gång kom ifrån: ”Av jord är du kommen, jord ska du åter bli.” Det verkar

inte som om sekulariseringen av svenskt offentligt liv har minskat betydelsen av övergångsriter, även om riterna kommit att förändras.

Ett aktiebolag befinner sig i olika ”tidszoner” samtidigt. När bokslutet görs per den 31 december avslutas i en mening det innevarande räkenskapsåret. I januari påbörjas arbetet med nästa räkenskapsår, men samtidigt påbörjas den övergångsrit som kulminerar med årsstämman några månader senare. Att verka i två tidszoner är en del av aktiebolagets rytm som definierar det löpande arbetet: tjäna pengar, rapportera resultat- och balansräkningar som några månader senare i en formell mening fastställs på bolagsstämman.

Mönstret upprepar sig varje år, år efter år, och blir på så vis ett slags temporal karta att förhålla sig till i vardagen. Om man går vilse kan man utgå från var man befinner sig i bolagets tidscykel. Bolaget pånyttföds på årsstämman varje år. Vid nästa års ordinarie bolagsstämma dör bolaget för att återuppstå igen i nygammal form. På stämman befästs förra räkenskapsåret. Böckerna stängs. Blickarna kan återigen riktas mot framtiden. Man kan lära sig av sina misstag, och nya förhoppningar kan formuleras. På så vis skiljer sig bolagsstämman övergångsrit från många andra övergångsriter, såsom dopet, bröllopet och begravningen. De flesta av dessa ritualer sker endast en gång i en människas liv (åtminstone om man själv är huvudperson och i strikt mening respekterar det sjätte budet). Stämmans övergångsrit äger rum varje år och blir en viktig del i aktiebolagets cirkulära kretslopp. Just av denna anledning fungerar stämman som en återkommande påminnelse och reproduktion av en uppsättning kulturella föreställningar av betydelse för bolagets fortlevnad.

Övergångsriten skapar dessutom ett band med det förflutna. Bolagets ägare och ledning sätter tillsammans punkt för ett räkenskapsår, öppnar ett nytt och medverkar på så vis till det ständigt pågående författandet av bolagets historiebeteckning och

de gemensamma föreställningarna om företagets utveckling, framgångar, misslyckanden och kriser. Sådana historiebrevningar blir viktiga byggstenar i vad man skulle kunna kalla för kollektiva minnen, minnen som delas av en viss grupp, organisation, samhälle eller kultur. Kollektiva minnen som ger svar på frågor som "Vem är vi?", "Var kommer vi från?" och – inte minst viktigt – "Vart är vi på väg?"

Övergångsriten erbjuder hopp, även när saker och ting ser mörka ut och det är svårt att tänka på framtiden. Många religioner har gjort hoppet till en central del av sin troslära. Att leva gott och riktigt för att sedan få sin belöning i ett efterliv gör det möjligt att försaka omedelbar njutning här och nu. Detsamma gäller i den ekonomiska världen. Affärer går ibland med vinst, ibland med förlust, men årsstämman är en påminnelse om att det kommer en ny vår. Och just hopp är en betydelsefull känsla i den finansiella ekonomins värld. Utan hopp blir det svårare att riskera sina besparingar och att skjuta upp belöningar till framtiden. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att utan hopp och tro på att saker och ting kan gå bättre ruckas fundamenten för kapitalismen. Kapitaltillväxt förutsätter risktagande, och utan hopp blir risken övermäktig.

Avslutning

Ekonomiska system styrs inte, om nu någon trodde det, av naturlagar utan består av människor med tankar, idéer och känslor som fattar beslut. Man skulle kunna säga att ekonomin återskapas varje gång människor tror på den och köper och säljer aktier, lånar upp och lånar ut pengar och så vidare. Ekonomin bygger på så vis på att människor tror på att den fungerar. Den finansiella världen, med dess idéer och "sanningar", är, precis som alla andra sociala institutioner, skapad och återskapad av människor som interagerar med varandra. Ekonomiska lagar fungerar inte som naturlagar, som påverkar oss oavsett om vi tror på dem eller inte. Gravitationen bryr sig inte om huruvida vi har förtroende för den eller inte. Neråt faller vi alltid. Ekonomiska lagar existerar som sociala överenskommelser i samhället. De fungerar för att människor tror på dem och agerar i enlighet med dem.

Bolagsstämmor är ritualer där den finansiella kulturen utspelas, konkretiseras, skapas, förhandlas och återskapas. På bolagsstämmor vidmakthålls grundläggande värderingar och trosföreställningar med betydelse för hur den finansiella världen organiseras och förstås. En kulturtolkning bidrar till att lyfta fram en del av de *myter* som cirkulerar i media och på ekonomi- och handelshögskolor om att ekonomiska beslut är frukten av känslolokala riskkalkyler och *rationella bedömningar*. Så är det måhända, i alla fall delvis. Men det finns en ekonomisk värld bortom

rationalitet och förnuft och den bygger på känslor och ofta på omedvetna kulturella föreställningar om vad som är rätt och fel, gott och ont.

Kulturtolkningen bidrar också till att lyfta fram *symbolernas betydelse*. Vi människor förhåller oss till varandra utifrån de tolkningar vi gör av andra människor, situationer och handlingar. Vardagslivet är i allt väsentligt en tolkad värld, och för att kommunicera behöver vi symboler som språk, signaler och tecken. Detta gäller även den finansiella ekonomins värld.

Varför är det då meningsfullt att göra en kulturanalys av bolagsstämmor. För att en sådan analys är ett – av förstås flera möjliga – kompletterande perspektiv på vad en bolagsstämma är, på vad ekonomi är. Det är ett sätt avtäckta förgivettagna föreställningar om rationellt beslutsfattande, om möjligheten att prognosticera framtiden (vad som skiljer skicklighet från tur i detta avseende har gått mig – en av författarna – helt förbi, men det må bero på att jag mest haft otur). Därmed kan den leda till en ökad och framför allt bredare och mer mångfacetterad förståelse för ekonomi i allmänhet och bolagsstämman i synnerhet.

ALEXANDER PAULSSON

Docent i företagsekonomi med inriktning mot organisation vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet.

HENRIK RAHM

Docent i nordiska språk med inriktning mot diskursanalys vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

NIKLAS SANDELL

Lektor i företagsekonomi med inriktning mot redovisning vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet.

PETER SVENSSON

Docent i företagsekonomi med inriktning mot marknadsföring och organisation vid Ekonomihögskolan, Lunds universitet.

Fotnoter

Boken "Bolagsstämman – ritualer, kultur, normer och språk" är en avrapportering av forskningsprojektet "Årsstämman som ritual: En kulturanalys av möten mellan styrelser, företagsledningar, revisorer och aktieägare" som finansierats av Jan Wallanders och Tom Hedelius Stiftelse.